

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה לח: דין פועלים בקריאת שמע, תפילה וברכת
המזון

נכתב בסייעתא דשמיא
על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ
ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה לח: דין פועלים בקריאת שמע, תפילה וברכת המזון

*

רקע

סוגייתנו עוסקת בקולות שהקלו חכמים לפועלים בקריאת שמע, תפילה וברכת המזון.

מקורות

- א. גמ' טז. "מתני' האומנין קורין בראש האילן... מברכין כתיקונה"
- ב. רי"ף ט. "מתני' האומנין קורין... מפני שטרחתו מרובה"
תלמידי רבינו יונה ד"ה גמ'
רא"ש סי' יג, "... מפני שטרחתו מרובה"
רא"ה ד"ה ושאר כל האילנות
- ג. רש"י ד"ה ואין מברכין לפני
תוס' ד"ה אפי', וחותרם
- רי"ף ט: "ת"ר הפועלין שהיו עושין מלאכה... מברכין כתקנן ארבע"
רא"ה ד"ה ומתפללין ואוכלין פתן ומברכין
- ד. רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ב ה"ד; הל' תפילה פ"ה ה"ח; הל' ברכות פ"ב ה"ב
- ה. הגהות מיימוניות הל' ברכות פ"א אות ט [במהדורת פרנקל - אות ז]
- ו. שו"ע סי' סג סע' ח; סי' צ סע' ג; סי' קצא, ומשנה ברורה

רא"ה ד"ה ושאר כל האילנות

ושאר כל האילנות יורדים למטה ומתפללין, ובעל הבית בין כך ובין כך יורד למטה ומתפלל לפי שאין דעתו מיושבת עליו. פירוש לפי שאינו רגיל בכך, פירוש ומינה דאם היה בעל הבית אומן ועושה לעצמו דינו כשאר אומנין דעלמא.

רא"ה ד"ה ומתפללין ואוכלין פתן ומברכין

ומתפללין ואוכלין פתן ומברכין המוציא לפניו, ולאחריה שתי ברכות. כיצד ברכה ראשונה ושניה כתקנה וכולל בונה ירושלם בברכת הארץ. פירוש וכיון דכי כאיל בונה ירושלם בברכת הארץ יצא, הוא הדין אפילו אמר מעין שלש יצא, אלא שהחמירו בלכתחלה בברכת הזון מפני שמשו רבנו עליו השלום תקנה.

הסבר הסוגיה

האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך, ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה, ושאר כל האילנות יורדים למטה ומתפללין, ובעל הבית בין כך ובין כך יורד למטה ומתפלל. [ברייתא טז.]

הפועלים שהיו עושים מלאכה אצל בעל הבית קורין קריאת שמע ומתפללין ואוכלין פתן ואין מברכים לפניה אבל מברכין לאחריה שתיים. [ברייתא טז. ע"פ גרסת רש"י]

בסוגייתנו מובאות שתי קולות שיש לפועלים בדיני תפילה וברכות:

- א. מקום התפילה - פועלים יכולים להתפלל בראש הזית ובראש התאנה.¹
- ב. מטבע התפילה - פועלים רשאים לקצר ממטבע התפילה, ולהשמיט חלקה.

לגבי הקולא הראשונה יש מחלוקת בין הראשונים. רוב הראשונים [תלמידי רבינו יונה ט. ד"ה גמ', רשב"א ד"ה בעל הבית, ריטב"א ד"ה ובעל הבית] מפרשים שלגבי קריאת שמע אין חילוק בין בעל הבית לבין פועל. גם פועל וגם בעל הבית רשאים לקרוא קריאת שמע בראש האילן ובראש הנדבך, וכל שכן בראש הזית ובראש התאנה. המאירי [ד"ה זה ביאור המשנה] מביא "יש מי שאומר" שלא ניתן לכוון כראוי בראש אילן ובראש נדבך, ורק לפועלים הקלו שאינם צריכים לרדת כדי שלא ייבטלו ממלאכת בעל הבית.

לגבי תפילה מובא במשנה ובברייתא, שפועלים צריכים לרדת מראש האילן ומראש הנדבך, אך אינם צריכים לרדת מראש זית ומראש תאנה, ובעל הבית צריך לרדת אף מראש זית ומראש תאנה "לפי שאין דעתו מיושבת עליו". מפרש רש"י [ד"ה לפי שאין דעתו] שגם דעתם של פועלים אינה מיושבת עליהם, אך "אם הקלו אצל פועלים מפני בטול מלאכה לא הקלו אצל בעל הבית". כפירוש זה מפרשים גם תלמידי רבינו יונה [ט. ד"ה גמ']. הרא"ה [ד"ה ושאר כל האילנות] חולק, ולדעתו בעל הבית צריך לרדת מפני שאינו רגיל לעמוד על עצים, ולכן אין דעתו מיושבת עליו, אבל בעל הבית אומן שדעתו מיושבת עליו, מתפלל בראש הזית ובראש התאנה.

עולה מפירושי הראשונים שיש שלוש שיטות בדין מקום התפילה וקריאת שמע של פועלים:

- א. "יש מי שאומר" במאירי: הקלו על פועלים, שהם יכולים לקרוא קריאת שמע ולהתפלל במקום שקשה לכוון בו כראוי.
- ב. שיטת רוב הראשונים: בקריאת שמע אין קולא לפועלים, ואף בעל הבית יכול לקרוא קריאת שמע בראש האילן ובראש הנדבך, שהרי ניתן לכוון בהם בפסוק ראשון. בתפילה יש קולא לפועלים, שיכולים להתפלל בראש הזית והתאנה, למרות שקשה לכוון שם כראוי.

¹ אין בסוגיה זו התייחסות לאיסור להתפלל במקום גבוה. דין זה יושלם לקמן בסוגיה קכ עמ' 547.

ג. שיטת הרא"ה: אין בדין זה קולא לפועלים, ההיתר של פועלים להתפלל בראש הזית ובראש התאנה הוא מפני שהם רגילים לעלות עליהם, ולכן הם יכולים לכוון כראוי.²

הגמ' [זט]. מביאה שלוש ברייתות העוסקות בדין תפילת פועלים. מברייתות אלו עולה, שפועלים קוראים קריאת שמע וברכותיה כרגיל, ולגבי תפילה וברכת המזון יש הבדל בין פועלים העושים מלאכתם בסעודתם, שהם מתפללים ומברכים כרגיל³, לבין פועלים שעושים מלאכתם בשכרם, שהם מתפללים מעין שמונה עשרה ומברכים רק שתי ברכות [ברכת הזון וברכה נוספת הכוללת את ברכת הארץ ואת ברכת בונה ירושלים]. לגבי ברכה שלפני האכילה יש שתי גרסאות בברייתא: גרסת רש"י [ד"ה ואין מברכין לפני] והרמב"ם [הל' ברכות פ"ב ה"ב] שפועלים אינם מברכים ברכה שלפניה, גרסת הרי"ף [ט:] והרא"ש [סי' יד] שפועלים מברכים ברכה זו.

לפי גרסת הרי"ף והרא"ש, שפועל מברך לפני אכילתו, פועל אינו פטור משום חיוב, לא מחיוב דאורייתא ולא מחיוב דרבנן, הקולות של פועל הן רק קיצור החיוב [מעין שמונה עשרה, ושתי ברכות במזון], כשההלכה מאפשרת קיצור זה. לפי גרסת רש"י ורמב"ם, פועל פטור מברכה לפני אכילתו למרות שהיא חיוב גמור. נראה להסביר, שלדעתם פועל פטור מחיובים דרבנן, חיובו בברכות קריאת שמע הוא מפני קבלת עול מלכות שמים, וחיובו בתפילה מפני שהיא רחמי. תוס' הולכים צעד אחד נוסף, ולדעתם נוסח ברכת המזון הוא מדאורייתא, וכשחכמים תקנו לכלול ברכת בונה ירושלים בברכת הארץ הם פטרו את הפועל מחיוב דאורייתא. תוס' [ד"ה וחיתם] מסבירים שיש כוח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה, וחכמים השתמשו בכוח זה כדינו של פועל.

סיכום

נחלקו הראשונים בגדרי מקום התפילה וקריאת שמע של פועלים ושל בעל הבית. רוב הראשונים סוברים שכולם רשאים לקרוא קריאת שמע בראש האילן, ולפועלים הקלו שרשאים אף להתפלל בראש הזית ובראש התאנה. יש דעה במאירי שלבעל הבית אסור אף לקרוא קריאת שמע בראש האילן. הרא"ה סובר שאין בדין זה קולא לפועלים, ומותר לכל אומן הרגיל לעלות לראש הזית ולראש התאנה להתפלל שם.

נחלקו הראשונים בהבנת חיובו של פועל במצוות:

א. הרי"ף והרא"ש סוברים שפועל חייב בכל המצוות, ככל אדם. ייחודו של פועל הוא רק בכך שהוא רשאי לצמצם בהיקף המצוה - להתפלל מעין שמונה עשרה במקום שמונה עשרה, ולברך בברכת המזון שתי ברכות במקום ארבע.

² הראשונים נחלקו מדוע מותר לפועלים להתפלל בראש זית ובראש תאנה: רש"י [ד"ה ומתפללין] מפרש שיש להם ענפים מרובים, ולכן אינם מפחדים ליפול. תלמידי רבינו יונה [ט. ד"ה גמ'] מפרשים שיש להם ענפים מרובים, ולכן יש טרחה רבה בעלייה ובריידה. הריטב"א [ד"ה ומתפללין] מביא פירוש, שיש טרחה רבה בגידול זית ותאנה, וחוששים שמא יישברו ענפים בעלייה ובריידה, וייגרם לבעל הבית הפסד מרובה.

³ ניתן להסביר שלבעל הבית יש חיוב להאכיל פועל העושה בסעודתו גם מדין צדקה, ולכן חיובו של הפועל לבעל הבית אינו פוטר אותו ממצוות. עיין רא"ה [ד"ה במה] המסביר את דין עושים בסעודתם בדרך שונה משאר הראשונים.

ב. רש"י והרמב"ם סוברים שפועל פטור מחלק מהמצוות. חכמים הקלו על פועל ופטרו אותו מחלק ממצוות דרבנן. לדעת תוס', חכמים הקלו על פועל ופטרו אותו אף מפרטי מצוה שחיובם מהתורה.

אולי ניתן להסביר שמחלוקת זו נובעת ממחלוקת בהבנת שעבודו של פועל לבעל הבית. רש"י והרמב"ם סוברים שפועל משועבד לבעל הבית לכל היום, כל דקה שהפועל אינו עובד הוא גוזל את בעל הבית, ושעבוד זה פוטר אותו ממצוות חכמים. הרי"ף והרא"ש סוברים שפועל אינו משועבד לכל היום אלא רק לשעות שהוא יכול לעבוד בהן. שעות קיום המצוות אינן שעות שהוא יכול לעבוד בהם, ולכן שעות אלו אינן משועבדות לבעל הבית.

הלכה

השו"ע [סי' קצא סע' א] פוסק שפועלים העושים בשכרם מברכים בברכת המזון שתי ברכות בלבד, ואינו מתייחס למחלוקת הראשונים לגבי הברכה שלפני האכילה. השו"ע [סע' ב] פוסק כהגהות מיימוניות שכיום דינו של פועל זהה לדינו של כל אדם, מפני שאין דרך להקפיד על ניצול מקסימאלי של שעות עבודת הפועל, ומן הסתם דעת הבעלים לשכור פועלים שיקיימו את המצוות כהלכתן.